

Czifra Botond: A csődület szabályozása a Codex Cambio-Mercantilisben

Bevezető gondolatok: a korabeli hitelezővédelem

A 19. század első felének reformmozgalmaival és az ún. reformkori rendi országgyűlések vitáit hosszas előkészítő munka előzte meg.¹ Jóllehet, az 1825 és 1848 közötti események a hétköznapi közvéleményben igen ismertek, annál kevésbé kerülnek az érdeklődés kereszttüzébe azok a folyamatok, amelyek a társadalmi-gazdasági változtatásokat valójában előkészítették. A II. József halálát követően kibontakozott rendi aktivitás közepette a hazai közélet nagy alakjai közül többen is követelték, hogy az uralkodó negyed évszázad után újra hívja össze a diétát.² A hazai közvélemény bizonyos újítások kérdésében az előző uralkodó rendeleteihez hasonló megoldásokra jutott, ám ellenezte az uralkodó korlátlan hatalmát és követelték az ország törvényeihez és szokásaihoz való visszatérést.³ II. Lipót ügyes politikával lecsillapította a magyar – és tartományi – rendi elégedetlenséget, összehívta a diétát és ígéreteket tett a kompromisszumos együttműködés helyreállítására. Az országgyűlésen nem tárgyalt ügyekre bizottságokat rendeltek ki, amelyek feladata volt felkészülni és törvényjavaslatokat előkészíteni a következő diéta számára. A törvényhozás előkészítésére rendelt kilenc országos bizottság (*systematica commissio*)⁴ nem tárgyalt diplomáciai, pénzügyi, illetve hadügyi kérdéseket, vagy olyan tárgyköröket, amelyek az uralkodó vagy a rendek érdekeivel

¹ A reformkor korszakhatáraitól szóló vita rövid összefoglalóját lásd PAJKOSSY Gábor: A reformkor. In: GERGELY ANDRÁS (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, 2003, Osiris Kiadó. 191. p.

² A nemesi mozgalomról bővebben lásd BENDA Kálmán: *Emberbarát vagy hazafi? Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből*. Budapest, 1978, Gondolat Kiadó. 449 p.

³ ERDŐDY Gábor: „A rendszeres országgyűlési bizottsági munkálatok hazai és nemzetközi kontextusa”. In: HEIL Kristóf Mihály (szerk.): *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok - Adalékok az operátumok történetéhez*. Budapest, 2023, Gondolat Kiadó. 13. p.

⁴ Az 1791. évi LXVII. törvénycikk kilenc bizottságot rendelt ki, és a következő ügyeket jelölte ki számukra tárgyalásra: belügyek, adóügyek és a hadsereg ellátása, a jobbágyság kérdése, a kereskedelem, a vámok, és egyéb gazdasági kérdések, a pénz és a bányák kérdése, jogi reformok, oktatásügy és egyházügy, illetve a kilencedik bizottság hatáskörébe tartoztak azok a sérelmek és kívánalmak, amelyeket nem tartoztak felsorolt bizottsági tárgykörökbe. Lásd: HEIL Kristóf Mihály: Magyar felvilágosodás és liberalizmus kapcsolata, a magyar polgári átalakulás előfutárai. In: HEIL Kristóf Mihály (szerk.): *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok - Adalékok az operátumok történetéhez*. Budapest, 2023, Gondolat Kiadó. 168. p.

ellentétesek voltak,⁵ viszont maradandót alkotott jónéhány olyan területen, amelyben a reformok a későbbiekben megkerülhetetlennek bizonyultak.⁶

Ilyen elengedhetetlen reform volt többek között az évszázadok óta elhúzódó, a bomló rendi társadalom hitelproblémájának megoldása is, hiszen súlyos gazdasági válságot okozott, amelynek később a politikai radikalizációban is jelentős szerepe volt.⁷ A hitel kérdése több szempontból is megnehezítette a magyar gazdasági fejlődést: Széchenyi még 1830-ban is úgy látta, hogy a magyar földesurak elszegényedésének oka az volt, hogy tőke hiányában nem tudták gazdaságukat megfelelően fejleszteni, akinek pedig az országban volt felgyűlt tőkéje, nem tudta azt – a törvények hiányosságai miatt – kamatoztatni.⁸ Mivel a hitelprobléma a fent említett bizottsági munkálatok tevékenysége során is előkerült, a jogügyi bizottság a kereskedelmi bizottság kisegítő munkájával,⁹ külső szakértők – például a korban kiemelkedő ismeretekkel rendelkező fiúmei ügyvéd, Paravits Mátyás – részvételével 1795-re kidolgozott egy, a jogügyi operátumban megtalálható kereskedelmi kódex-tervezetet,¹⁰ amely megkísérelte rendezni ezeket a viszonyokat.

Jelen tanulmányban megvizsgálom, hogy mely társadalmi és gazdasági események folyamata vezetett a Codex Cambio-Mercantilís megalkotásához, majd bemutatom a javaslat szövegének magyar nyelvű fordítását, a reménybeli megoldást azokra a problémákra, amelyek a korszakban akadályozták azt, hogy a mezőgazdasági szereplők a szükséges fejlesztésekhez elégséges tőkéhez jussanak, a tőkések pedig megfelelő befektetési lehetőségekhez. Ennek érdekében elsőként felvázolom a korszakban uralkodó, és a hitelezésvédelmet befolyásoló gazdasági és társadalmi körülményeket, illetve a törvénytervezeteket összeállító deputatio-rendszer működését és eredményeit, majd a Kódex 1802-es nyomtatott szövegét,¹¹ és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található kéziratot¹² vizsgálva teszek kísérletet a kódexben fellelhető bizonyos hitelezővédelmi mechanizmusok vizsgálatára. Ugyan

⁵ ERDŐDY Gábor: i. m. 11. p

⁶ BARTA István: Széchenyi és a magyar polgári reformmozgalom kibontakozása. *Történelmi Szemle*, 1960/2-3. szám. 228. p.

⁷ VARGA János: A bihari nemesség hitelviszonyai a polgári forradalom előtt. *Történelmi Szemle*, 1958/1-2. szám. 52. p.

⁸ GRÓF Széchenyi István: *Hitel*. Pest, 1830, Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Könyvnyomtató-Intézete. 41. – 44. p.

⁹ KÉPES György: „A Codex Cambio-Mercantilís 1795. évi tevezete. Korai kísérlet a magyar kereskedelmi jog kodifikálására”. In: HEIL Kristóf Mihály (szerk.): *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok - Adalékok az operátumok történetéhez*. Budapest, 2023, Gondolat Kiadó. 94. p.

¹⁰ KÉPES György: i. m. 81. p.

¹¹ Codex Cambio Mercantilís pro Regno Hungariae Partibusque Eidem Adnexis in Tres Partes Divisus per Regnicolarem Juridicam Deputationem Articulo 67. 1791. ordinatam elaboratus. Pozsony, 1802, Franciscus Josephus Patzko nyomdája.

¹² MNL OL N 105 Fasc. XVII No. 129.

hitelezővédelmi szempontból a kereskedelmi jog szabályainak igen széles köre elemezhető,¹³ terjedelmi korlátok miatt írásomat arra a jogintézményre szűkítettem, amelyet a hétköznapi nyelv legjellegzetesebben a hitelezők védelméhez társít: a (mint azt látni fogjuk, nem mai értelemben vett) *csődeljárás szabályaira*. A terjedelem korlátai miatt, jóllehet, a Kódexben két cikkely foglalkozott a csődeljárással, a csőd szabályairól szóló 6. cikkely és a hitelezők védelme érdekében szükséges megelőző intézkedések megtételéről szóló 7. cikkely,¹⁴ jelen írásomban csak az előbbi elemzésére keríték sort. Munkámtól azt remélem, hogy történeti ismeretek és gondolatok bemutatásával hozzájárulhatok ahhoz az átalakuló szemlélethez, amely segítségével még a jelenleginél is felelősebben és behatóbban érvényesíthető a hitelezők védelméhez fűződő közérdek. Az ilyen vizsgálatok igencsak aktuálisak. Tekintettel arra, hogy 2024. szeptember 19-én meghozták az új fizetéseptelenségi eljárásról szóló törvény megalkotásához szükséges intézkedéseket,¹⁵ úgy gondolom, a téma behatóbb megértésére irányuló minden erőfeszítés napjainkban különösen előrébb mozdíthatja a hazai jogtudományt.

A kereskedelmi jog korai történetével foglalkozó hazai szakirodalomban számos olyan írást találhatunk, amelyek a Kódex történetével és hatásával fő tárgykörökként vagy érintőlegesen foglalkoznak: a teljesség igénye nélkül Képes György¹⁶, Vargha Gyula¹⁷, Nagyné Szegvári Katalin¹⁸, Sárközi Zoltán¹⁹, Homoki-Nagy Mária²⁰, Heil Kristóf Mihály²¹ és Balogh Elemér²² munkái is kiindulópontot nyújthatnak a kutatáshoz, érdeklődéshez.

A 19. században bomlásnak induló rendiség Magyarországon számos olyan köztes formát hozott létre, amely nem illett a jogállás alapján kialakított rendi társadalomszerkezetbe. A hazánkban akkortájt élő kétszáz mágnáscsaládból sokan a feudális-rendi rendszer válságában csődközelbe került, a köznemesség pedig a növekvő népesség következményeként megjelenő

¹³ VÁNDOR Csaba: „A hitelezővédelem optimuma”. *Doktori Műhelytanulmányok*, 2015, 283–295. p. <https://dfk-online.sze.hu/images/egyedi/doktori/doktori%20m%C5%B1helytanulm%C3%A1nyok%202015/v%C3%A1ndor.pdf> (letöltés ideje: 2024. október 31.)

¹⁴ KÉPES György: i. m. 100. p.

¹⁵ Lásd: 1284/2024. (IX. 19.) Kormányhatározat.

¹⁶ KÉPES György: i. m. 81. – 105. p.

¹⁷ VARGHA Gyula: *A magyar hitelügy és hitelintézetek története*. Budapest, 1896, Pesti Könyvnyomda Rt. 636 p.

¹⁸ NAGYNÉ Szegvári Katalin: *Jog és gazdaság. A gazdasági szervezetek jogának története*. Budapest, 1999, HVG-Orac Kiadó. 163 p.

¹⁹ SÁRKÖZI Zoltán: A kereskedelmi jogalkotás kezdetei és a részvénytársasági törvény kialakulása Magyarországon. *Jogtudományi Közöny*, 1988/9. szám. 524. – 525. p.

²⁰ HOMOKI-NAGY Mária: Az 1795. évi magánjogi tervezetek. In: *Jogtudományi Közöny*, 2006/5. szám. 197. – 198. p.

²¹ HEIL Kristóf Mihály: A nemesi vármegye és a rendszeres bizottsági munkálatok: A kereskedelmi- és az adóügyi operátumok Esztergom, Győr és Nógrád vármegyékben. In: MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk): *Szuverenitáskutatás*. Budapest, 2020, Gondolat Kiadó. 72. – 92. p.

²² BALOGH Elemér: Császár Ferenc szerepe a magyar váltójog kifejlődésében. *Jogtörténeti Szemle*. 2011/2. szám, 1. – 9. p.

telekaprózódás miatt rohamosan elszegényedésnek indult: a harchoz szükséges fegyverzetet a korban csupán a nemesség 7,9 %-a tudta fedezni.²³ A jobbágyság nem voltak érdekeltek a földek minőségének javításában, mert az úrbéri rendszer nem biztosított számukra tulajdonjogot, illetve rendelkezési jogot a földön (a földesúr tulajdonjogát még a reformellenzék is elismerte),²⁴ birtokaikon csupán használati joggal bírtak: az 1836. évi VII. törvénycikk preambuluma még abban az évben is elvi élel jelenti ki, hogy „a Jobbágyság által mivelte föld tulajdona az Uraságot illeti”, amelyikben biztosították a jobbágyság számára a telekhasználati jog szabad eladását.²⁵

Ugyan a tulajdonában álló földet a jobbágyság jobban műveli, érdekelt fejlesztésében és igyekszik állapotát konzerválni,²⁶ a jobbágyság jogosultságait a fiscalitas, az ősiség és az úrbéri viszonyok közepette egészen 1848-ig csak használati tulajdonnak tekinthetjük.²⁷ A háramlási jog szerint, ha a jobbágyság örökös nélkül halt meg, a birtok az urát illette, viszont a jobbágyság bizonyos körben elidegenítési és átöröklési joggal rendelkezett, a földesúr tulajdonjoga pedig elsősorban az ellenszolgáltatás élvezetére terjedt ki.²⁸ A rendi magánjogban a nemesek tulajdonát sem tekinthetjük valódi tulajdonjognak: a Hármaskönyv elvi élel mondta ki: „*omnis nobilitationis, et ex consequenti possessionariae collationis, qua nobiles decorantur [...] a comitate [...] translata est*”,²⁹ ebből következőleg pedig a tulajdonjog végső soron a királyt illette. Ez bizonyos körben sértette a forgalom biztonságát is: a birtokokat a nemesség csak királyi engedéllyel adhatta el, illetve csak királyi engedéllyel végrendelkezhettek róla, enélkül a koronaügyész visszaperelhette a jogtalanul elidegenített birtokot, akkor is, ha az egyébként másik család jogos tulajdonába került.³⁰ Az ősiség princípiumában az első szerzőtől törvényes

²³ A magyar nemesi társadalom tagozódásáról összefoglalóan lásd BALLABÁS Dániel: A magyar nemesség társadalmi tagolódása (16-20. század). In: TARSOLY István – KOVÁCS Eleonóra – PANDULA Attila – VITEK Gábor (szerk.): *Genealógia*. Budapest, 2013, Tarsoly Kiadó. 7. – 57. p.; BENDA Kálmán: A magyar köznemesség művelődési törekvései a XVIII. században. In: *A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve*. Salgótarján, Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1981. 87. – 93. p.; PÁLMÁNY Béla: A magyar nemesség átrétegződése a kései feudalizmus századaiban. A magyar polgári átalakulás kérdései. In: IVÁN Zoltán Dénes (szerk.): *Tanulmányok Szabad György 60. születésnapjára*. Budapest, ELTE Bölcsészettudományi kara, 1984. 36. – 61. p.; PÁLMÁNY Béla: A magyarországi nemesség társadalmi tagolódása (1686–1815). In: ÓDOR Imre – PÁLMÁNY Béla – TAKÁCS Péter (szerk.): *Rendi társadalom – polgári társadalom 9. Mágnások, birtokosok, címereslevelek*. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem, 1997. 37. – 96. p.

²⁴ GERGELY András (szerk.): i. m. 107. p.

²⁵ A telek tulajdon és használati jogáról tett javaslatokról lásd bővebben: FÓNAGY Zoltán: Az úrbéri operátum megyei tárgyalása (1931-32). *Agrártörténeti Szemle*. 1988/1–2. szám. 20. – 46. p.

²⁶ GRÓF Széchenyi István: i. m. 92. – 93. p.

²⁷ HORVÁTH Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai*. Budapest, 2006, Gondolat Kiadó. 265. p.

²⁸ HORVÁTH Attila: i. m. 268. – 269. p.

²⁹ WERBŐCZY István: Hármaskönyv (Tripartitum). In: *Magyar Törvénytar (Corpus Iuris Hungarici)*. Budapest, 1897, Franklin-Társulat. 58. – 59. p. (I. rész 3. cím 6. §)

³⁰ HORVÁTH Attila: i. m. 266. p.

öröklés, illetve végrendelkezés útján szerzett családi vagyon kötötté vált:³¹ az ilyen, ősi jószágot az eladónak elsőként fel kellett kínálnia az osztályos atyafiaknak, a nem osztályos rokonoknak, a szomszédoknak, illetve a határosoknak (a szomszédság a korszakban jogi jellegnek volt tekinthető, számos esetben öröklési, elővásárlási vagy foglalási jogot biztosított), ellenkező esetben pereskedés indulhatott az érintettek között, sokszor irigységből, valamilyen régen elfelejtett jogi tény alapján, vagy valamely sérelem megtorlásául.³² A birtokok – amelyek az ország mezőgazdasági jellege miatt igen fontosak voltak – viszonylatában általánosságban megállapítható, hogy a régi, rendi magánjogban korlátozott volt az ingatlanszerzés, úgy, ahogy az ingatlan feletti rendelkezés is. Általánosságban elmondható, hogy míg a modern magánjog biztosítani, a rendi magánjog megkötni igyekszik az ingatlanforgalmat. Ingatlannak tekintette a rendi magánjog az ősi jószágnak minősülő pénzt is,³³ a vagyon általában állandónak bizonyult családon belül, a vagyonelemek között domináltak az öröklés útján szerzettek a szerzeményekhez képest.³⁴ Az ősi jószágok egyébként a rendi magánjogban rendelkezésre álló hitelezővédelmi mechanizmusokban is nehézségeket okoztak, hiszen, ahogy arra Zala megye a figyelmet felhívta, a concursualis perben királyi engedély nélkül lefoglalni sem tudták őket.³⁵

Ugyanebben az időszakban a napóleoni háborúk konjunktúrájának hála a nagykereskedők, illetve a telkek szerinti differenciálódás eredményeként a parasztok közt megindulhatott a tökefelhalmozódás. A korabeli közlekedési fejlesztések ugyan valamelyest ellensúlyozták az elszórt településszerkezetben korábban csak szórványosan fellelhető településkapcsolatokat, azok elsősorban a nagyobb csomópontokat érintették,³⁶ így míg az ország bizonyos részein a járványok mellett az éhínség is végigsöpört, a birtokosok általában nem tudták élelmiszereiket értékesíteni, azokat az olcsó árak miatt inkább megtartották, így a jólétet mind nemesek, mind jobbágyok között sokszor a mértéktelen étel- és italfogyasztás jelentette és fejezte ki. Megjegyzem, hogy Széchenyi ugyanakkor úgy látta, hogy ezekben a folyamatokban közrejátszott a nemesség hozzáállása és neveltetése is, és ugyan az utak és folyók állapotát a kereskedelmet tekintve kulcsfontosságúnak látta, többször is kiemelte, hogy

³¹ HOMOKI-NAGY Mária: *A magyar magánjog történetének vázlata 1848-ig*. Szeged, 2001, JATEPress. 54-56. p.

³² HORVÁTH Attila: i. m. 267. p.

³³ HOMOKI-NAGY Mária: i. m. 43. p.

³⁴ HORVÁTH Attila: i. m. 220. p.

³⁵ VÖLGYESI Orsolya: *Politikai-közéleti gondolkodás Békés megyében a reformkor elején. A rendszeres bizottsági munkálatok megyei vitái 1830-1832*. Gyula, Békés Megyei Levéltár, 2002. 151. p.

³⁶ CZÉRE Béla: *Magyarország közlekedése a 19. században*. Budapest, 1997, MÁV RT. Vezérigazgatósága. 9. p.; KAPITÁNY Adrienn: Közlekedéssel kapcsolatos javaslatok az 1828–1830. évi országos bizottság kereskedelmi munkálatában. *Történelmi Szemle*, 2016/4. szám. 615. – 642. p.

a siker nem feltétlenül ezeken a körülményeken, hanem a nemesek ügyességén múlik,³⁷ utalva ezzel a korabeli nemesség tehetetlen szellemére.

Nem kedvezett a kereskedelemnek a Habsburg udvar gazdaságpolitikája sem, különös tekintettel a vámok kiszámíthatatlanságára.³⁸ Magyarország a korszakban gazdaságpolitikai szempontból nem volt önálló, a gazdaságpolitikát kialakító koncepció pedig alapvetően az örökös tartományok fejlettségén alapult,³⁹ ugyan a kameralista elgondolás biztos piacot biztosított a magyar élelmiszereknek, és egyesítette az érdekeket a bányászatban és a kohászatban, az ipar fölényesebb árpozíciója elszívta Magyarországról a tőkét. Mind a gyárkiváltságok, mind pedig az áruspecifikus kettős vámrendszer akadályozták a hazai kereskedelem és ipar fejlődését, utóbbi azonban nem vált a korszakban számottevővé, egészen addig, ameddig a kereskedelmi operátum kidolgozása során Skerlecz Miklós iparfejlesztési programja mentén újjá nem rendezték a viszonyokat.⁴⁰

A tőke hiánya akadályozta a mezőgazdaság fejlesztését, hiszen a gazdálkodók a bevételeikből nem tudták egyszerre finanszírozni azt az életszínvonalat, amellyel elégedettek lehettek volna, és azt, hogy megfelelő beruházásokkal növeljék a saját termelékenységüket, noha ezáltal megsokszorozhatták volna saját jövedelmüket.⁴¹ Ezzel párhuzamosan az uraságok szerettek volna bekapcsolódni a hazai árutermelésbe, de tőkeigényeüket az allodializációval sem tudták kielégíteni, amellyel viszont a társadalmi feszültségeket tovább mélyítették. A háborús konjunktúrában meggazdagodott földművesek és nagykereskedők hitelügyletek lebonyolításába kezdtek, közülük többen is, úgy, mint a pesti Malvieux Keresztély, Ullmann Mór, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank alapítója és első igazgatója vagy éppen a Krassó megyei Wodianer Sámuel a korszak végére igen jelentős vagyont halmoztak fel a hazai tőkepiac segítségével. A kereskedők viszont saját maguk általában nemesség szerzésére törekedtek, ebben látták a biztos utat a társadalmi felemelkedés felé.⁴²

³⁷ GRÓF Széchenyi István: i. m. 22. p. 50. – 51. p. 111. – 113. p.

³⁸ GRÓF Széchenyi István: i. m. 138. p.

³⁹ ECKHART Ferenc: *A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon 1780-1815*. Budapest, 1958, Akadémiai Kiadó. 32. p.

⁴⁰ HEIL Kristóf Mihály: Milyen utakon járunk? Törvényjavaslatok úthálózatfejlesztésre a 19. század első felében. *Jog.történet*, 2023. február 13. <https://mtajogtortenet.elte.hu/dstore/document/7160/Heil-Kristof-uthalozat.pdf> (letöltés ideje: 2024. október 25.); HEIL Kristóf Mihály: A nemesi vármegye és a rendszeres bizottsági munkálatok. A kereskedelmi- és az adóügyi operátumok Esztergom, Győr és Nógrád vármegyékben. In: Megyeri-Pálffy Zoltán: *Szuverenitáskutatás*. Budapest, 2020, Gondolat Kiadó. 72. – 92. p.

⁴¹ GRÓF Széchenyi István: i. m. 89. – 90. p.

⁴² HORVÁTH Attila: i. m. 375. p.

Ennek ellenére hiába volt a társadalom széles körének érdeke a fejlesztés, hitelhez nehezen juthatott. A biztosítékadás a rendi magánjog akadályaiiba ütközött: az 1855-ös telekkönyvi rendtartás megalkotásáig a jogrendszer nem állt készen arra, hogy megfelelő nyilvántartást biztosítson a jelzálogjogosultságok bejegyzéséhez,⁴³ így azonban csak kézizálogjog létesítésére volt lehetőség. E jogintézménynek azonban elvitathatatlan hátránya volt az, hogy kivonta a gazdasági életből a zálogtárgyat (földkönyv híján a mai értelemben vett ingatlanokat is birtokba kellett adni). Ez visszafogta a korabeli hitelezést, arra viszont alkalmassá tette a jogintézményt, hogy burkolt adásvételként szolgáljon, ahogyan az gyakorlat is volt a korszakban.⁴⁴ Az ősiség intézménye azt a kockázatot is a hitelezőkre telepítette, hogy ha a rendi értelemben jogszerű szerzési láncolat esetleges megtörésére fény derül, a fiscus vissza is perelhette tőlük a zálogtárgyat, illetve a Hármaskönyv szabályainak megfelelően a nemzettség részére bármikor biztosítaniuk kellett az ősi jószág visszaváltását:⁴⁵ „*Quoniam jura impignoratitia redemptibilia sunt, quae post redemptionem in pecunias convertentur.*”

A többszörös elzálogosítás a korszakban külön problémákat okozott. A magánpecséttel és aláírással történő elzálogosítás korszakában az adósnak lehetősége volt arra, hogy jószágait több hitelezőnek is lekössék. Egy *systematica commissio* már 1655-ben (LII. törvénycikk) a telekkönyvet ajánlotta megoldásul, ám a nemesek úgy sejtették, meg kívánják őket adóztatni, ezért elvetették a javaslatot.⁴⁶ Ingatlannyilvántartás híján a tartozásokat nem vezették,⁴⁷ a betáblázás (*intabulatio*) lehetősége is csak 1723-ban nyílt meg a hitelezők előtt. Az 1723. évi 107. törvénycikk rendelkezései csak csődbeli elsőbbséget jelentettek, az elsőbbségi kielégítés joga mellett az intabulált követelés nem keletkeztetett zálogjogot,⁴⁸ így nem volt képes a hitelezők kellő védelmét biztosítani. A betáblázási könyvek mai terminológiánk szerint a telekkönyvek teherlapját tartalmazták, a birtoklási lapot és a tulajdonlapot a telekkönyvben vezették, amely a török kiűzése után honosodott meg Budán és egyes szabad királyi városokban, 1737-ben pedig elrendelték, hogy minden szabad királyi város vezessen telekkönyvet.⁴⁹ Érdeemes továbbá megjegyezni, hogy a Hármaskönyv bevezetett egy, az adósokkal szemben méltányos rendelkezést is. Tekintettel arra, hogy a korszakban az

⁴³ HORVÁTH Attila: i. m. 296. p.

⁴⁴ HOMOKI-NAGY Mária: Egy zálogszerződés története. In: *Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica*, (73) 1-64. Szeged, 2010, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos bizottsága. 347. – 358. p.

⁴⁵ WERBŐCZY István: i. m. 186. – 187. p.

⁴⁶ HORVÁTH Attila: i. m. 226. p.

⁴⁷ HOMOKI-NAGY Mária (2001): i. m. 100. p.

⁴⁸ HORVÁTH Attila: i. m. 226. p.

⁴⁹ Uo.

elzálogosított vagyontárgy birtokát mindenképpen át kellett ruházni, az adós megkapta azt a kedvezményt, hogy a zálogtárgy jövedelmét be kellett számítani a tőkébe, csökkentve azokkal a birtoklásból eredő költségekkel, amelyek a tulajdonosnál is felmerültek volna: „*si omnes fructus (demptis expensis, quas etiam versus dominus pro conversatione ipsorum bonorum facere deberet) in capitale summam computaret (...) tenere non damnabile*”.⁵⁰

A korszakban a nemfizető adóssal szemben lefolytatott végrehajtási eljárás általában hat évig húzódott el.⁵¹ a bizonyítási nehézségek és a rendi magánjog bonyolult anyagi és eljárásjogi rendelkezései nem biztosították a hitelezők elégséges védelmét abban a tekintetben, hogy ésszerű időn belül mindenképpen visszakapják tőkéjüket. Ha a hitelezők bármennyi esélyt láttak arra, hogy nem juthatnak tőkéjükhöz, például úgy látták, hogy az adós többet költött, mint szerintük tehetné, biztosítékok híján felmondták a szerződéseket, ezzel pedig nagyon nehéz helyzetbe hozták azokat az adósokat, akiknek már az ősi jószágokkal öröklött adósságok is nem ritkán nehéz terhet jelentettek.⁵² 1840-ig nem beszélhetünk modern hitelszerkezetről.⁵³ Ugyan a főpapok, a káptalan, alapítványok és más mágnások bonyolítottak hitelügyleteket, és korlátozottan Bécsből is áramlott külföldi tőke az országba,⁵⁴ alig tudtak kamathoz jutni, hiszen a nemesi baráti kölcsönben felállított uzoratilalom 6%-ban korlátozta a kamatot, így viszont birtokszerzésre, vagy beruházási hitelként, illetve üzemi hitelként folyósított tőkét nehezen lehetett találni a korszakban, egészen az említett hitelező-nagykereskedők megjelenéséig. Érdeemes ugyanakkor megjegyezni, hogy a nemesi baráti kölcsön kamatkorlátaikat gyakran úgy játszották ki, hogy a betáblázott követelésnél kevesebbet bocsátottak az adós rendelkezésére.⁵⁵ A mai értelemben vett banki tevékenység csak a reformkor végén jelenik meg: 1840-ben megalakul a Pesti Hazai Első Takarékpénztár, illetve 1842-ben a profitorientált Magyar Kereskedelmi Bank is megalapításra kerül, ezeken kívül pedig 1848-ig harminchárom, nem feltétlenül profitorientált takarékpénztár is megjelent a piacon, amelyek elsősorban (az akkor már lebonyolítható) jelzáloghitelezésből, illetve államkötvények adásvételéből termeltek bevételt.

⁵⁰ WERBŐCZY István: i. m. (I. rész 82. cím 2. §)

⁵¹ A *liquidi debiti* perrel kapcsolatos problémákról lásd: PÉTERVÁRI Máté: Az első magyar csődtörvény országgyűlési vitája és a szabályozást meghatározó alapelvek. *Glossa Iuridica*, 2022/4. szám. 249. p.

⁵² GRÓF Széchenyi István: i. m. 45. – 46. p., 92. p.

⁵³ GERGELY András (szerk.): i. m. 34. p.

⁵⁴ Ugyan későbbi korból, de a tendenciák ismertetéséért lásd például: VARGA István: i. m. 27. p.

⁵⁵ VARGA István: i. m. 35. p. A kamattilalom áthágását a korszakban azzal büntették, hogy a hitelező a tőkéjét is elvesztette, az adós visszakapta a szükségtelenül fizetett kamatokat, az összeg egyharmad részét pedig a feljelentőnek adták. Békés vármegyében 1830-32-ben ezzel kapcsolatban születik egy olyan javaslat, hogy ehelyett érdemes lenne a bevételeket egy felállítandó alap részére átengedni. Lásd: VÖLGYESI Orsolya: i. m. 140. p.

Az operátumok

A 18. században a mezőgazdaság teljesítménye az ország történetében tartósan tekinthető béke és a technológia fejlődése miatt – átmeneti – növekvő jólétet eredményezett. A lakosság feleslege olyan rohamosan emelkedő kereslethez vezetett, hogy arra a korszak tőkegyenge kínálata nem tudott megfelelően reagálni.⁵⁶ Széchényi Ferenc, még mielőtt a fia Mária Terézia korabeli viszonyokról számolt volna be, kifejezésre juttatta, hogy a kor szellemét általában az elégedetlenség szőtte át, ennek pedig erőteljes gazdasági okai is voltak.⁵⁷ Ezek előkészítették a későbbi reformokat: az elszegényedett nemesség értelmiségi pályáján könnyebben lemondott rendi kiváltságairól, ez pedig az alapja lehetett annak, Hajnóczy már 1790-ben, az alsótábla pedig 1834-ben az örökváltságért küzdjön,⁵⁸ jóllehet, a jobbágytelken élő bocskoros nemesség megadóztatása erőteljes feszültségeket szított, hiszen ezen nemesek helyzete a jobbágyokénál is kedvezőtlenebb lett: minden szolgáltatást teljesíteniük kellett, de a nem védte őket azok a kötelezettségek, amelyek a földesurat a jobbágyaival szemben bizonyos fokú védelemre kötelezték.⁵⁹

Ugyanekkor korábban is történtek lépések a hitelhelyzet rendezésére: ahogy fentebb említésre került, megállapították az uzsora tilalmát a nemesi baráti kölcsönre, 1723-tól biztosították a betáblázás lehetőségét, 1791-től pedig megállapították Magyarországra az osztrák váltótörvényszékek illetékességét.⁶⁰ A probléma a II. József halálát követő időszakban sem veszített jelentőségéből, akkor, amikor ideális volt az időpont a gazdasági és társadalmi reformok előkészítésére.⁶¹ Jóllehet, az uralkodó hatályon kívül helyezte saját rendeletei legnagyobb részét, azok továbbra is érezhető hatást gyakoroltak a hazai közgondolkodásra, és fogékonnyá tették a konzervatív reformokra a hazai nemességet.

Ugyan ebben az időszakban kivételesen kedvező volt a helyzet a reformok előkészítésére, kompromisszumra volt szükség a törvényalkotásban, hiszen legtöbbször a nemesi prerogatívák biztosítására és megerősítésére kívánták felhasználni a helyzetet, a valódi

⁵⁶ GERGELY András (szerk.): i. m. 375. p.

⁵⁷ MÁLYUSZ Elemér: „A reformkor nemzedéke”. *Századok*, 1923/1–6. szám. 32. p.

⁵⁸ BALOGH Artúr: *A jobbágyfelszabadítás egyik lelkes harcosa a reformkorban*. Kolozsvár, 1945, Erdélyi Múzeum-Egyesület. 5. p.

⁵⁹ MÁLYUSZ Elemér: i. m. 50. p.

⁶⁰ GERGELY András (szerk.): i. m. 34. p.

⁶¹ MÁLYUSZ Elemér: i. m. 19. p.

reformerek pedig, úgy, mint például Hajnóczy és köre, kisebbségben voltak.⁶² A hazai liberális nemesség azonban azt is látta, hogy ez kiváló lehetőség számukra arra, hogy párttá szerveződjenek, ehhez pedig felhasználták a megyékben is meginduló bizottsági életet, amely elsősorban a követutasítások kialakításával foglalkozott.⁶³ A megyék közelről érzékelték a hitelhiányt és a paraszti osztályharc fokozódását, így a szellemiségük is sokkal haladóbb volt, ez pedig a követutasításokon keresztül a kereskedelmi jogalkotásra is rányomta bélyegét, hiszen az ország alárendelt helyzetéből fakadóan a legnagyobb figyelem a kereskedelmi bizottság munkálatait, hozzá kapcsolódóan pedig részben a Codex Cambio Mercantilís megalkotását kísérte.⁶⁴ A vármegyékben uralkodóvá váló polgári-liberális közvéleményt egyébként jórészt gazdasági érdekek vezérelték: felismerték, hogy megélhetésüket már csak akkor tudják biztosítani, ha megindítják a kortárs rendi viszonyok lebontását.⁶⁵

Az 1790–91-es diéta előtt is sor került már előkészítő bizottságok megalakítására: a munkamódszer a magyar közélet számára nem volt újdonság, a 17. század elején is rendszeresen éltek vele, hisz úgy tartották, hogy bizonyos kérdések megfelelően irányíthatóak és ha szükséges, elodázhatóak bizottságalkalakkal.⁶⁶ A rendszeres bizottsági munkálatok ennek ellenére a korábbi előkészítő bizottságokhoz képest kivételesnek számítottak: a komplett korabeli közérdeklődést lekötötték,⁶⁷ Mályusz Elemér véleménye szerint pedig Széchenyi István programja és a reformkor nagy programjai valójában jórészt azokon az elveken nyugodtak, amelyek a rendszeres bizottsági munkálatok keretében kerültek kidolgozásra.⁶⁸

A bizottsági munkálatok között a kereskedelmi és váltójogi törvény kidolgozása a jogügyi bizottság feladatai közé tartozott (a kereskedelmi bizottság vámügyi, kereskedelem-, ipar- és infrastruktúrafejlesztési feladatokkal foglalkozott), a munkálatok feltehetően az uralkodó kérésére történtek.⁶⁹ Korábban is mutattak már jelek arra, hogy a bécsi udvarban fontos kérdésnek látták a kereskedelmi jogi helyzet rendezését. 1779-ben Mária Terézia

⁶² GERGELY András: „A „rendszeres bizottsági munkálatok” szerepe a magyar reformmozgalom kibontakozásában”. *Tiszatáj*, 1974/6. szám, 37. p.

⁶³ GERGELY András: i. m. 39. p.

⁶⁴ GERGELY András: i. m. 39. – 40. p.

⁶⁵ GERGELY András: i. m. 40. – 41. p.

⁶⁶ DOBSZAY Tamás: „A bizottsági munkálatok politikai és törvényalkotási hatásai”. In: HEIL KRISTÓF MIHÁLY (szerk.): *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok - Adalékok az operátumok történetéhez*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2023, 29. – 44. p.

⁶⁷ MÁLYUSZ ELEMÉR: i. m. 35. p.

⁶⁸ MÁLYUSZ ELEMÉR: i. m. 38. p.; Az 1790-es évek magyar felvilágosodása és az 1830–1840-es évek liberalizmusa közötti kapcsolatáról újabban lásd HEIL KRISTÓF MIHÁLY: Magyar felvilágosodás és liberalizmus kapcsolata, a magyar polgári átalakulás előfutárai. In: HEIL KRISTÓF MIHÁLY (szerk.): *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok - Adalékok az operátumok történetéhez*. Budapest, 2023, Gondolat Kiadó. 165. – 184. p.

⁶⁹ KÉPES György: i. m. 86. – 87. p.

utasítására a Kúria nekilátott egy olyan törvénytervezet elkészítésének, amely zsinórmértékként (*cynosura*) lehetett használatos a hazai kereskedők számára.⁷⁰ Ez a – 1781-re elkészült – javaslat⁷¹ annak a törvényjavaslatnak a szövegével együtt megtalálható a bizottság levéltári anyagai között, amelyet 1787-re dolgoztak ki,⁷² II. József utasítására, hiszen II. Lipót a bizottságok rendelkezésére bocsátotta őket annak érdekében, hogy vizsgálatukkal segítse munkájukat.⁷³

Az említett javaslatok kidolgozása során a minél szélesebb körű jogharmonizáció érdekében számos jogszabályt a Kúria rendelkezésére bocsátottak:⁷⁴ úgy, mint az 1722-es Váltópátenst⁷⁵ (*Wechselpatent*) és az 1763-as megújított változatát⁷⁶, az 1758-as kereskedelmi és csödrendtartást⁷⁷ (*Neuverfasste Handlungs- und Fallitenordnung*), illetve néhány további egyéb utasítást, rendeletet⁷⁸. Ezen jogszabályok és tervezetek hatásait, és a bizottsághoz érkezett szakértői véleményeket jelen dolgozatban terjedelmi korlátok miatt nem dolgozom fel.

Az 1781-es törvénytervezet még eljárásjogi rendelkezéseket is tartalmazott, amelyek kidolgozásához a Kúria rendelkezésére állt Mária Terézia 1758-as eljárásjogi rendelete.⁷⁹ Ezzel szemben az 1787-es törvénytervezetben már nem találunk eljárásjogi rendelkezéseket. Ezt Képes György azzal indokolja,⁸⁰ hogy vélhetően az általános eljárásjogi szabályokként megalkotott *Novus Ordo Judiciarius* használatát várták el az anyagi jogi rendelkezések kikényszerítése közben. A jogügyi bizottság rendelkezésére bocsátott korábbi projektumok feldolgozásában az együttműködő kereskedelmi bizottság is részt vett. Ugyan a bizottság feladata elsősorban az ágazati törvények kidolgozása volt, és nem vettek részt közvetlenül a kódextervezet kidolgozásában,⁸¹ a kereskedelmi és váltótörvénykönyv tervezetének kidolgozásában a két bizottság együttműködése figyelhető meg, többek között az 1781-es és 1787-es törvénytervezet értékelésével kapcsolatosan: amikor több osztrák jogszabály mellett a projektumokat is fel kívánták használni, a kódextervezeteket a kereskedelmi bizottsággal

⁷⁰ *Opinio Excelsae Regnicolaris Deputationis motivis suffulta, pro pertractandis in consequentiam Articuli 67: 1790/1 elaboratis Systematicis Operatis Articulo 8. 1827. exmissae, circa Objecta ad Deputationem Juridicam relata. Editio Secunda. Pozsony, 1831. Landerer Lajos, V. iromány (Codex Cambio Mercantil), 3. p.*

⁷¹ MNL OL N 105 Fasc. XVI. No. 104 F.

⁷² MNL OL N 105 Fasc. XV. No. 92 F.

⁷³ KÉPES György: i. m. 82. p.

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ MNL OL N 105 Fasc. XVI. No. 108.

⁷⁶ MNL OL N 105 Fasc. XVI. No. 111.

⁷⁷ MNL OL N 105 Fasc. XVI. No. 110.

⁷⁸ MNL OL N 105 Fasc. XVI. No. 112. – 117.

⁷⁹ MNL OL N 105 Fasc. XVI. No. 109.

⁸⁰ KÉPES György: i. m. 84. p.

⁸¹ KÉPES György: i. m. 89. p.

közösen vizsgálták felül.⁸² Abban az időszakban, amikor a bizottságok ülései szüneteltek, levélváltásokon keresztül közölték egymással kérdéseiket és vitatták meg álláspontjaikat. 1791 és 1792 között számos szakértői javaslat érkezett így be a jogügyi bizottsághoz, közöttük Paravits Mátyás részletes szakvéleménye az 1787-es projektummal kapcsolatban.⁸³

A kereskedelmi és váltótörvénykönyv tervezetéből, egy hozzá kapcsolódó rendtartásból, egy elkülönült hatályba léptető jogszabályból, illetve egy hajóbalesetekkel kapcsolatos jogszabályból álló tervezet végül a politikai környezet bonyolultsága miatt az irattárba került.⁸⁴ Ennek elsődleges okát a későbbi irodalomban azzal magyarázzák,⁸⁵ hogy a kereskedelmi tervezetek nem vették figyelembe Magyarország helyét a Habsburg birodalom gazdaságpolitikájában, a kereskedelmi és váltótörvénykönyv tervezete pedig nagyon szoros összefüggésben állt azokkal a tervezetekkel, amelyek részint az olyan kameralista alapelvek lebontására irányultak, mint az örökös tartományok iparának védelme. Ugyanakkor ebben a hazai nemesség szerepe is jelentősnek bizonyult. I. Ferenc a diétán felajánlotta, hogy soron kívül tárgyalják meg a törvénytervezet szövegét, de a rendek nem fogadták fel felajánlását.⁸⁶ 1801-ben a rendek tettek kísérletet a tervezetek megtárgyalására, ám ezzel párhuzamosan a kormányzat hasonló javaslatot tett, a kezdeményezést így nem engedték át.⁸⁷ 1804-ben pedig ismét javasolta az uralkodó a tervezet megtárgyalását,⁸⁸ de a projektum akkor sem került érdemi vitára. 1825-ben konzervatív szellemiségben aktualizálták a törvényszövegeket, a bizottságok ekkor a rendekre támaszkodva végezték munkájukat, hiszen a kormányzat nem látta el őket szükséges információkkal.⁸⁹ Az 1827. évi VIII. törvénycikk alapján új bizottságokat rendeltek ki a tervezetek újratárgyalására és a megváltozott korviszonyokhoz igazítására.⁹⁰ Végül az 1839–1840-es diétán születtek csak olyan törvények, amelyek részben a rendszeres bizottsági munkálatok jelen dolgozatban tárgyalt részeire támaszkodtak.⁹¹

⁸² KÉPES György: i. m. 95. p.

⁸³ KÉPES György: i. m. 96. p.

⁸⁴ KÉPES György: i. m. 103. p.

⁸⁵ MÁLYUSZ Elemér: i. m. 30. p.

⁸⁶ KÉPES György: i. m. 104. p.

⁸⁷ DOBSZAY Tamás: i. m. 32. p.

⁸⁸ KÉPES György: i. m. 104. p.

⁸⁹ DOBSZAY Tamás: i. m. 35. – 37. p.

⁹⁰ ERDÖDY Gábor: i. m. 21. p.

⁹¹ DOBSZAY Tamás: i. m. 43.p.; ERDMANN Gyula: *Szabadság és tulajdon*. Budapest, 2013, Országgyűlési Hivatal. 480 p.

A Codex Cambio–Mercantilis szövege

A jogügyi bizottság által kidolgozott kereskedelmi és váltókéde vizsgálatának kiindulópontjául az 1795. évi projektum kézírata,⁹² illetve a törvénykönyv 1802-ben megjelent, nyomtatott szövege⁹³ szolgált. Ugyan a két variánst összehasonlítottam, érdemi szövegkritikai munkára nem volt szükség, hiszen néhány, egyértelműen nyomtatási hibától eltekintve a két szövegvariáns tartalma megegyezik.⁹⁴ A szöveg fordításához széleskörű szótárirodalomra támaszkodtam: felhasználtam Finály Henrik⁹⁵ és Györkösy Alajos⁹⁶ munkásságát, továbbá a legismertebb jogi műszótárat.⁹⁷ Jelentős terminológiai dilemmát okozott a csődre használt három fő kifejezés, a *Concursus*, a *Crida* és a *Fallimentum* elkülönítése, amelyet a szöveg ugyan nem teljes következetességgel használ, de egyértelműen érezhetőek a jelentésárnyalataik. A jobb érzékeltetés érdekében a *fallimentum* kifejezést a fizetéseképtelenséggel, a *crida* kifejezést a csőddel, a *concursus* kifejezést pedig a csődülettel igyekeztem visszaadni.

A terminológiai dilemmák feloldásában a latin nyelv ismeretén kívül a csődeljárás története és történeti terminológiája is segített a fordítás során. A *concursus* kifejezés alapvetően a *concursus creditorum* szókapcsolat rövidülése, amely a hitelezők összehasonlítását jelentette, a csőd pedig Herczegh definíciója szerint olyan állapot, amelyben az adós összes tartozásának teljes törlesztésére bizonyos időben végrehajtás alá vonható elegendő vagyonnal nem bír.⁹⁸ A *concursus* kifejezés fordítása során azért tartom indokoltnak a *csődület* kifejezés alkalmazását a szótárirodalomban néhol fellelhető *csőd* helyett, mert az a projektum szövegében arra az aktusra utal, amikor a hitelezők egy helyre (az illetékes kereskedelmi törvényszékre) gyűlnek össze annak érdekében, hogy követelésüket érvényesítsék. Röviden úgy foglalthatom össze,

⁹² MNL OL N 105 Fasc. XVII. No. 129.

⁹³ Codex Cambio Mercantilis pro Regno Hungariae Partibusque Eidem Adnexis in Tres Partes Divisus per Regnicolarem Juridicam Deputationem Artículo 67. 1791. ordinatum elaboratus. Pozsony, 1802, Franciscus Josephus Patzko nyomdaja, 23. – 27. p.

⁹⁴ Például a nyomtatott szöveg 24. oldalán *loco* helyett *loeo* áll, 25. oldalán *cruciferus* helyett *crucigerus*.

⁹⁵ DR. FINÁLY HENRIK: „A latin nyelv szótára a kútfőkből és a legújabb szótárirodalomra támaszkodva”. Budapest, 1884, Franklin Társulat. 2135 p.

⁹⁶ GYÖRKÖSY ALAJOS (szerk.): „Latin-magyar kézisztár”, Budapest, 1956, Akadémiai Kiadó. 614 p.

⁹⁷ Latin-Magyar Törvénykezési Műszótár, Kolozsvár, 1845, Az ev. ref. főiskola könyv- és könyomó intézete. 108 p.

⁹⁸ TÖRÖK Gábor: „Néhány gondolat a jogtörténetről - civiljogi szempontból”. In: *Juratissimus Author - Jogtörténeti tanulmányok Nagyné Szegvári Katalin tiszteletére*. Budapest, 2000, HVG-Orac. 11. – 22. p.

hogy míg a *csőd* terminus technicus magát a beállt jogviszonyt, a *csődület* terminus technikus inkább a csődeljárást jelenti fordításomban. Ami a *crida* kifejezést illeti, a terminológiai döntés már jóval összetettebb.

A csődeljárás története alapvetően Itáliában kezdődött.⁹⁹ A római jogban, mint az közismert, a *missio in bona* és a *cessio bonorum* intézményen keresztül a hitelezők technikailag állami felügyelet mellett saját kezükbe vehették a tartozásuk végrehajtását, az archaikus *legis actio per manus iniectionem* végrehajtási eljáráshoz képest azzal a különbséggel, hogy a hitelezők az adós felett nem, csak vagyona felett nyertek rendelkezési jogot, ha pedig a rendelkezési jog megszerzése nem bírói kényszer útján, hanem az adós önkéntes felajánlása útján keletkezett, számára meg kellett hagyni a létfenntartásához szükséges javakat. A kánonjog ezeket az intézményeket örököltette át a modern csődjogba, és ugyan a hitelezők az adós felett rendelkezési jogot nem nyerhettek, sokszor megalázó büntetésekkel sújthatták: Magyarországon tönkhöz kötözték és levágták a szakállát (feltehetően innen származnak a *tönkre megy*, illetve a *saját szakállára üzletel* aforizmák),¹⁰⁰ Firenzében pedig például összetörték a kereskedő asztalát (ebből az aktusból pedig az olasz *banco rotto* közvetítésén keresztül származhat az angol *bankruptcy*).¹⁰¹ Maga a *crida* kifejezés a klasszikus (nem jogi) szótárirodalomban nem lelhető fel, a felhasznált jogi műszótár pedig nem különíti el egyértelműen a *concursum* és a *fallimentum* kifejezésektől, és releváns irodalmi utalást sem találtam, ezért saját romanista műveltségemből igyekeztem megoldást keresni. A vulgáris latin nyelvben széles körben elterjedt volt a **critare* kifejezés, amely a *felkiált*, *felordít* kifejezések jelentéstartalmával rokonítható.¹⁰² Az a hipotézisem, hogy a *crida* kifejezés képletesen abból az eseményből származhat, amikor a hitelezők az adós jelenlétében megkezdték a vagyon végrehajtását, és az adós ez ellen kifejezte tiltakozását. Ez azonban leginkább a jogviszony beálltával rokonítható, ezért döntöttem a fordítás során a *csőd* ekvivalenciája mellett.

Ami a *fallimentum* kifejezést illeti, az egyértelműen a latin *fallere* kifejezésből származtatható, amely *csal*, *ámít*, *rászed* jelentésekkel, kötelességek vonatkozásában pedig az *áthág*, *megsért*, *megszeg* jelentéstartalommal bír. Ez a fizetési kötelezettségek vonatkozásában álláspontom szerint a fizetések megszüntetésével azonosítható, amely a kereskedelmi jogban a

⁹⁹ TÖRÖK Gábor: i. m. 15. p.

¹⁰⁰ HORVÁTH Attila: i. m. 476. p.

¹⁰¹ TÖRÖK Gábor: i. m. 16. p.

¹⁰² Lásd például: WALTHER von Wartburg: *Französisches Etymologisches Wörterbuch. 2. kötet.* Párizs, 1922, Klincksieck. 1488. p.

tehetetlenségi vélelem szerint attól függetlenül fizetéseképtelenséget jelentett, hogy vagyonhiány miatt vagy éppen fizetési tehetetlenség miatt következett be.¹⁰³

VI. cikkely

A fizetéseképtelenségről

1. § [Mit kell tenni, mielőtt megnyitják a csődöt?]

Úgy, ahogy a köz érdekében áll, hogy a jóhiszemű hitelezőket, a csőd időben történő lefolytatásával, megóvjuk a nagyobb veszteségektől: ugyanígy megköveteli a közmegefontolás, hogy a jóhiszemű kereskedőket ne hagyják elsietett és mindenféle holmi ürügy miatt megindított, gyakran csak az illető ellenségeinek indulatából fakadó csödek teríték le. Ennélfogva, ha egyikük, vagy többen a hitelezők közül csődületet idéznek a törvényszék elé (amelynek mindig személyesen kell megtörténnie azon a bíróságon, ahol a jegyzőkönyvbe vételt elvégezték), a dolog tisztázása végett egy határnapot, amennyire csak lehet, közelit kell kitűzni, és rá kell róni az adósra, hogy gondoskodjon a teljesítésről, és tüstént készítse elő mindenféle jószágát és adósságát, hogy a bíróság elé terjessze őket. Ha pedig akadályozza a hitelezőit, nem gondoskodik a teljesítésről, vagy pedig nem jelenik meg a kitűzött napon, vagy nem hozza elő mindenféle jószágát és adósságát, vagy nem bizonyul úgy, hogy minden hitelezőjét meg tudná fizetni; őket mindannyiójukat, a csődület megnyitása végett, késedelem nélkül az illetékes polgári bíróság¹⁰⁴ elé kell utasítani.

2. § [Milyen fajtái vannak a fizetéseképtelenségnek?]

A fizetéseképtelenségnek három fajtája van: a *véletlen*, amely egyetlen szerencsétlen ügy folytán esik meg valakivel; a *gondatlan*, amely nem is egy ügy kapcsán, nem is valamiféle csalás miatt, hanem a fizetéseképtelen hibás lépése miatt történik, amely kapcsolatos lehet akár azzal, hogy

¹⁰³ TÖRÖK Gábor: i. m. 19. p.

¹⁰⁴ A *systematicum operatumok* újratárgyalására kirendelt bizottságok (1827. évi VIII. tc.) tevékenysége nyomán, ahogy arra fentebb is utaltam, a vármegyékben is élénk viták bontakoztak ki a javaslatokról. A concursualis perekkel kapcsolatban vita támadt a vármegyék között arról, hogy az eljárás kiengedhető-e az alispán kezéből. Míg Zala megye ezt úgy tekintette, hogy az ügyet elvonják rendes bírójától, Békés megye kifejezetten támogatta, hogy a concursualis perben a megyei törvényszék ítélkezzék, és kivonják azt a szolgabíró és az alispán hatásköréből. Lásd: VÖLGYESI Orsolya: i. m. 132. p., továbbá BÉLI Gábor: „*Javítva változtatni*” *Deák Ferenc és Zala megye 1832. évi reformjavaslatai*. Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 2000. Érdeemes ugyanakkor azt is megjegyezni, hogy ugyan a korban az eljárásra (részint a rendi hagyományoknak megfelelően) concursualis perként (lásd például PÉTERVÁRI Máté: i. m. 248. p.) utaltak, a mai terminológiánk szerint az pernek nem tekinthető, hiszen, ahogyan azt később kifejtem, nem tekinthető kontradiktórius eljárásnak.

elmulasztja a teljesítést, akár azzal, hogy valamilyen hibát vét a teljesítés során; és a *csalárd*, amelyet a kereskedő előre megfontoltan, csalárd szándékkal készített elő.

3. § [A tisztán eseti fizetéseképtelenségnél fizetési moratórium kérhető.]

Ha a fizetéseképtelenség egy valamilyen, egyszerűen véletlen ügyből eredeztethető, legyen ez mondjuk: tűzvész, áradás, az ellenség erőszakoskodása, az időjárás szeszélye, vagy ha éppen egy másik fizetéseképtelenségbe súlyosabban belevonódott; ne legyen olyannyira szerencsétlen a kereskedő, hogy saját üzlete folyamatát megszüntesse, és minden reményt eleressen arra, hogy csillapítsa fájdalmát; legyen neki zavartalan, hogy az igen súlyos esetből, elkezdhesse visszatérni ügyébe: hogy engedjenek neki arányos időt, hogy a hitelezői közül mindegyiket lassanként megfizethesse.

4. § [Mit kell megfontolni, hogy ne hogy csalárd külsővel éri el ezt?]

De, hogy ezt a kedvezményt ne hogy valaki hamis külsővel kicsikarja, és így véletlenül magára a Királyi Kegyre merészelve lefelkeljen, a következőket a maga rendje és módja szerint teljesítenie kell, és pedig:

- a) jószágait és adósságait, könyvei kivonata által, amelyeket egy méltóság hitelesített, a kereskedelmi törvényszék elé tárja.
- b) Azt vallásos esküvel megerősíti.
- c) Hogy nem másból fogyott ki, mint az időből, hogy mindent megfizessen, világosan elő kell adnia; és még –
- d) És jóállást kell vállalni azért, hogy mindezt alkalmas időben megfizeti.

5. § [Azoknak a büntetése, akik ravaszul kérik a fizetési moratóriumot]

És ha kiderülne, hogy a kereskedő moratóriumát valamiféle álnok rászedéssel szerezte; ő ettől a kedvezménytől, minthogy hamisan, alattomban szerezte, fosztassék meg, és az ilyet adják állami bíróság kezébe, és egy arányos büntetésnek, kiváltképpen, ha hamis eskü büntetettét követte el, alá kell vetni, a Codex de Delictis et Poenis¹⁰⁵ szerint.

¹⁰⁵ A javaslat szövegében az 1792-es büntetőkódex-tervezetre történik utalás. Lásd: De Crimine laesae Majestatis, seu Perduellionis. Codex de delictis eorumque Poenis – in Typographia Ludovici Landerer, Editio Secunda, Posonii 1831.

6. § [Ha nem kér, vagy nem kap moratóriumot, annak az adósnak, aki álnokság nélkül lett fizetésképtelen, megmarad a jószágok átalengedésének engedménye]

Ha nem kért moratóriumot, vagy pedig jogszerűen, valamilyen vagyoni megfontolásból nem véletlenül, Ő Királyi Felsége azt megtagadta; nem más marad hátra megkapaszkodni a kereskedőnek, aki álnokság nélkül esett el gazdagságától, mint jószágai átalengedésének menedékéért sírni, amiért könyörögve, biztosan személyi mentességnek fog örvedeni.

7. § [A jószágok és az adósságok helyben való bemutatása]

Ezután jószágai és adósságai állását, és ha azt akár csak egy is követeli a hitelezők közül, esküvel megerősítve, azon a kereskedelmi törvényszéken, ahol jegyzőkönyvbe vették, bemutatni siessék, ha csak azt, amikor a törvény adta alkalommal moratóriumért folyamodott, már elő nem adta.

8. § [És hogy mindegyik hitelezőt, ha a vagyon nagyobbik részéhez hozzájut, kifizesse, eskü alatt kell köteleznie magát.]

Ahogy rövid időn belül, elosztatva a kétségeket, számbavették az adós dolgainak állását; az illetékes törvényszékre kell visszaküldeni őt, ahol pedig esküvel kell köteleznie magát: hogy ő, amint a vagyona nagyobb részéhez hozzájut, annak erejéig adósságait megfizeti.

9. § [Szükséges házieszközeit, és ruhadarabjait, meg kell hagyni neki.]

Miután letette az esküt, a ruháit és a megmaradt házieszközeit, neki, feleségének, és gyermekeinek, akik életének fenntartására másképpen nincsen kilátás, csupán a szükséges holmikat, meg kell hagyni.

10. § [Korlátolt mennyiségű élelem megilleti, a törvény által külön meghatározott, összeecsődült hitelezőktől, de másoktól nem.]

Hasonlóan a fenntartását, tisztán a szükségeset, neki, feleségének és gyermekeinek, fejenként legalább hat, legfeljebb tizennyolc krajcárral számítva fejenként, a bíró tudós határozatával fogja meghatározni: mindazonáltal ezt az élelmet, csakis a vele szemben eljáró hitelezőktől, tőlük, akik tisztán nemesi érzületből a nekik járó dologra keresetet nyújtottak be, és nem elvették, kapják; így adományozói; éppen így a vérrokonoktól, úgy a felmenőktől, mint a lemenőktől; a vele élő feleségtől, vagy a válással, amire a feleség ő maga adott okot, elváltattól; fivéreitől és nővéreitől, úgy édestestvéreitől, mint egy apától vagy egy anyától való testvéreitől kérhet: ha már pedig őt magát szegénység nyomná, vagy magának az adósnak,

a megélhetés végett becsületes módon módja lenne arra, hogy megtakarítson, a jognál fogva ezzel nem élhet érvényesen.

11. § [Mi történik, ha remény van a barátságos megegyezésre?]

Ha a barátságos megegyezés reménye felragyogna, igazán világosan, ha azt néhányan a hitelezők közül kívánják, és a többiek nem tiltakoznak ellene kifejezetten: a legutóbbi ítéletet, és az adós elleni eljárást, egy hónapon keresztül szüneteltetni kell, és közbenjárásukat olyan értelmes módon kell megejteniük, az egyeztetés kívánt hatása érdekében, hogy így a költségektől, és attól az idővesztéstől, amit magára a csődületre fordítanak, maguknak a hitelezőknek a könnyebbségére, őket megkímélje.

12. § [A nagyobb követeléssel bíró hitelezők szavának a kisebb követeléssel bíró hitelezőknek engednie kell.]

Ha a hitelezők – követelésük összegét tekintve – nagyobb része, akkor is, ha a személyek számát tekintve egyenlően volnának, megegyezésre jutna; abba a többieknek viszont bele kell egyeznie: csakis azoknak, akik magának a jószágoknak az átalengedése előtt, már végbe vitt végrehajtással fele részben már kielégítést nyertek, vagy akkor is, ha különös jelzáloggal lennének ellátva, vagy ha magát a zálogot is, amelyet kezeibe helyeztek, őrizetében tartják, a kivételével; kivéve ha a különös jelzálog rendelkezése, vagy a zálog átadása kölcsönösen, magának az adósnak és a hitelezőnek az összejátszásával, a többi hitelező megtévesztésére történt.

13. § [Ha a megegyezést nem tartják meg, a hitelezők jogosultságai a korábbi állapotba térnek vissza.]

Hogy ha azokat a dolgokat, amelyekbe az előző megegyezés folytán megegyeztek, az adós nem tartaná meg, a csődületet, amelyet csupán abban a reményben függesztettek fel, hogy ezt az egyezséget megtartják, a hitelezők jogosultságait a korábbi állapotba visszahelyezve, törvényes úton, az illetékes polgári törvényszék előtt meg kell nyitni, és magát az adóst, ha csalásának körülményei, maga körül a meg nem tartott egyezés körül lennének, az illetékes törvényszéknek át kell adni.

14. § [Ha súlyosabb hiba történt, a jószágok átalengedésének kedvezménye nem kérheti.]

A kereskedőnek, aki mindjárt, ahogy meglátta, hogy adósságai egyenlőek lettek vagyona értékével, jószágai és adósságai állását nem tárta a bíróság elé, vagy két évig nem készítette el ügyletei kettős mérlegét, vagy vagyonát mértéktelen fényűzéssel felemésztette, vagy pedig,

jóllehet, tudott róla, hogy vagyona már elfogyott, más hitelezőket elégített ki, mint hogy megbocsáthatatlan hiba terheli, a jószágok átalengedésével nem élhet.

15. § [Milyen körülményekből lehet megismerni, hogy a fizetéseképtelenség csalárdság miatt állt elő?]

De azok a körülmények, amelyek arról tanúskodnak, hogy a fizetéseképtelenség csalárd, a következők: (a) ha valaki gyermekei kereskedelmi ügyleteit hamisan, vagy a nekik adott feladatokat olyannyira rendszertelenül és zavarosan vezette, hogy arról nem tud egy törvényszerű kettős könyvelést felmutatni; (b) ha a jegyzőkönyvbe vétel alkalmával földbirtokát, avégett, hogy harmadik személy jogára hasson, a könyvbe hamisan mondta be; (c) ha dolgai állásáról, amely már sivár, tudva, nagy adósságot halmozott fel, és így is még több adósságot szedett össze; (d) aki vagyonának egy valamely részét, akár mielőtt fizetéseképtelenségbe jutott, akár a csőd alatt elrejtette, vagy máshová elvonta; (e) aki anélkül, hogy arról szólt volna, már kifürkészte a dolgokat, a bíróságot pedig, a felszín alatt csalárdul, rászedte; vagy akkor, amikor már arra felszólították, jószágai és adósságai állását nem tárta fel; (f) Aki, jóllehet, eddig dolgai rendben állnak, fizetéseképtelenséget színlel, csak azért, hogy a hitelezőit adósságai egy részét tekintve enyhítésre bírja rá. Mégis, mivel a csel minden egyes fajtáját, amelyet egy tönkrejutott kitalálni képes, lehetetlen számba venni; általában, hogy mikor jön fel olyan csel, amelyet álnoknak kell tartani, és miféle, tárgyalni kell.

16. § [A társakat milyen megfontolás szerint büntessük?]

De nem csak magát a tönkrejutottat, hanem az összes társát is a csalásban, és pártfogóját, a kár jóvátételén túl, az illetékes törvényszéken, hogy eleget adjanak nekik tettük fajtájáért, a kereskedelmi törvényszéknek, a Codex de Delictis et Poenis szerint előírt időre, be kell őket zárnia.

17. § [Miket kell megtenni, ha a tönkrejutott menekülésbe fogna?]

Jóllehet a tönkrejutottaknak, akik menekülésnek eredtek, a fizetéseképtelenségét nem magának a menekülésnek a mikéntjét illetően, hanem a dolog természetéből kell megítélni; de mégis, ha a tönkrejutott elszökött, azon a helyen, ahol a kereskedést folytatta, mind amíg számba vették a csődtömeget, illetve felbecsülték, állítsanak gondnokot, és a tömeget megkülönböztetés nélkül zárják el, és mindjárt ahogy megtörtént az elzárás, a polgári bíróság által, igazgassa útját, a tönkrejutottat pedig, azt rácsokkal fenyegetve, mind a szokásos közhirdetményekben és a közreadott napilapokban, három hirdetményi nappal, amelyeket a bíró tudós határozatával

állapít meg, és pedig harmadjára elzárás büntetésének terhe alatt, meg kell idézni. Mindazonáltal ez idő alatt magát a kereskedését, nehogy kárt kárba halmozzon, a gondnoknak kell igazgatnia, kiváltképpen, ha valamiféle olyan áru is van, amelyről szolgálat közben nem tud gondoskodni, hogy épségben maradjon.

18. § [Mi történik, ha nem jelenik meg, vagy ha vissza is jön, fizetéseképtelenségét véletlennek vagy csalártnak tekintsek?]

Ha a megidézett tönkrement nem jelenik meg, hacsak nem bír Szabad-Oltalommal, amely elnyeréséért két vagy három hónap, a Magyar Udvari Kancellária útján Ő Legszentebb Felségéhez számára folyamodni nyitva áll; ha fizetéseképtelensége nem vétkes, vagy igazából csupán gondatlansága merül fel, kereskedési joga elvesztéséhez megátalkodottságát kell bizonyítani: ha pedig visszajön, és közös tervük szerint az ügyben a hitelezőkkel meg tud egyezni, kereskedése folytatását meg kell engedni.

19. § [Mi történik, ha felmerül a csalárdság?]

Ellenben ha felmerül a csalárdság, a törvényszék, a területileg illetékes, megállapítja az összefüggést, ezt pedig, a körülmények súlyosbodásával, amelyeket hirdetményében közzé tesz, mint afféle csalót, akit három alkalommal, ha már a határnap lejárt, megidéztek, ha nem jelenik meg, kereskedési jogának elvesztésén túl, a Codex de Delictis et Poenisben előírt büntetésre kell ítélni. Hogy ha úgy esne, hogy rögtön megfogják, a megelőző törvényes eljárás utasítása szerint, a vádaknak arányos büntetéssel kell sújtani, ugyanennek a kódexnek a rendelkezései szerint.

20. § [A tönkrement nem élhet kifogással.]

Hogy a csaló valamilyen módon jobb helyzetbe kerüljön, akármennyi idő is telt el, hacsak nem a hitelezői vele saját akaratukból megegyeznek, az elévülés oltalmát nem kérheti.

Összefoglalás

Álláspontom szerint a projektum fordításomban ismertetett csődjogi szabályai egy olyan, alapvetően haladó szellemű javaslatnak tekinthetők, amely képes volt a közérdek védelme érdekében egyensúlyt teremteni a hitelezők és az adósok védelme között azáltal, hogy a hitelező jogosítványainak egyértelmű statuálásán túlmutatóan több alkalommal is engedi az adósnak, hogy teljesítsen, és tartalmaz további számos olyan, az adós üzleti tevékenységének újjászervezését célzó intézkedést is, mint amilyen például a moratórium vagy a megegyezés lehetősége, vagy éppen az, hogy az adós főszabály szerint nem veszítette el teljesen a vagyon feletti rendelkezési jogot, ez pedig ténylegesen biztosította a hitelezők és az adósok közötti megegyezés lehetőségét, és szubszidiárius lehetőségként kezelte azon intézkedések életbe léptetését, amelyek az adós tevékenységének szükségszerű megszűnéséhez vezettek volna.

Mindazonáltal a jelen tanulmány következtetéseinek korlátját képezi az, hogy a levéltári munka időigényessége miatt a projektumnak egyetlen cikkelye került feldolgozásra, annak ellenére, hogy a törvényszöveg utaló normáinak értelmezéséből megállapítható, hogy a szerkesztéskor tervezték a vele egyidejűleg kidolgozott, és vélhetően egyidejű életbe léptetésre szánt jogszabályhelyek alkalmazását is. A jogügyi operátumban fellelhető törvényszövegek további kutatása és – kellő mennyiségű történeti joganyag feldolgozását követően – rendszertani értelmezése új következtetésekre vezethet, és eszmetörténeti jelentőséget is meríthet abból a szempontból, hogy egy születőfélben lévő jogrendszer mögött álló társadalmi kultúráról és ideáról szolgálhat olyan adalékokkal a 19. század végének történetéhez, amelyből akár napjainkban is hasznos következtetéseket és hasznos tapasztalatokat is levonhatunk annak érdekében, hogy elősegítsük hazánk története mellett a jogi és társadalmi tendenciák átfogóbb megismerését a jövőbeli jogfejlődés elősegítése érdekében.